

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMING LEADERSHIP QUALITIES IN CADETS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті розглянуто лідерські якості як особистісні характеристики, що сприяють успішній діяльності особистості. Виділено компоненти лідерських якостей курсантів, зокрема: особистісний (комплекс комунікативних здібностей), професійно-управлінський (сукупність цінностей і мотивів), командно-лідерський (навички прийняття рішень, формування цілей діяльності військового колективу в цілому). Лідер відповідає цінностям, які є притаманними конкретному колективу. Розглянуто основні складові психолого-педагогічного забезпечення розвитку лідерських якостей у курсантів вищих військових навчальних закладів: врахування первинних особистісних якостей кожного, їх потенціал для майбутнього здійснення лідерських функцій; цілеспрямоване застосування психологічних засобів для зростання лідерів; організація спеціальних умов для регулярного відповідального виконання командирських завдань та обов'язків. Величина, усталеність, якісний склад членів команди, погляди та переконання впливають на прояв лідерських здібностей особистості курсанта.

Формування мотивації курсантів до досягнення й стимулюванню до саморозвитку і самовдосконалення є важливими у формуванні лідерських якостей. Психологічно адекватне світосприйняття та світорозуміння курсанта визначає ціннісно-сенсову складову його світогляду.

До основних факторів розвитку лідерських якостей через саморозвиток особистості належать здатність до саморефлексії та самовдосконалення, навички комунікації, успішне прийняття рішень, емоційна стійкість, мотивація, управлінські навички. За будь-яких умов важливим залишається необхідність формування психологічної стійкості (особливо, у психотравмуючих обставинах), забезпечення й підтримки психологічного стану при виконанні наказів, формування загальної психологічної згуртованості команди. Розвиток лідерських якостей курсантів здійснюється завдяки моделюванню реалістичних образів можливих ситуацій та непередбачуваних обставин, створенню психологічних та фізичних перенавантажень, характерних для реальних подій життя й сьогодення.

Ключові слова: лідерські якості, особистість, формування лідерських якостей,

мотивація, психологічна готовність, саморозвиток, курсант, вищий військовий навчальний заклад.

The article deals with leadership qualities as personal characteristics that contribute to the successful activity of the individual. The components of leadership qualities of cadets: personal (a set of organizational and communication abilities), professional and managerial (motives and values), team leadership (abilities to decision-making, setting goals to direct the activities of the military team in general). A leader is consistent with the values inherent in a particular team. The main components of psychological and pedagogical support for the development of leadership qualities in cadets: taking into account the initial presence of personal qualities and the potential for successful performance of leadership functions; use of psychological means for the purposeful development of the necessary leadership qualities; creation of special conditions for regular responsible performance of command tasks and responsibilities on a regular basis. The manifestation of a person's leadership abilities depends on size, stability, quality of group members, views and beliefs.

The development of cadets' motivation to achieve and stimulation of self-development and self-improvement are important in the formation of leadership qualities. Psychologically adequate world perception and world understanding of a cadet determines the value and sense component of his worldview.

The main factors in the development of leadership qualities through the amoral development of the individual include the ability to self-reflection and self-improvement, communication skills, successful decision-making, emotional stability, motivation, and management skills. It is important to build psychological resilience under any conditions and under the influence of traumatic circumstances, to ensure the necessary psychological state during various activities, and to build psychological cohesion. To develop leadership qualities, realistic images of possible situations and unforeseen circumstances are modeled, creating psychological and physical overloads characteristic of real life events.

Key words: leadership qualities, personality, formation of leadership qualities, motivation, psychological readiness, self-development, cadet, higher military educational institution.

УДК 159.923.2:159.922.8:355.233:378.4
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.6>

Бузід А.М.

начальник групи психолого-педагогічного забезпечення підготовки військових фахівців відділу морально-психологічного забезпечення Військова академія (м. Одеса); аспірантка Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

Військова сфера характеризується значними соціальними, правовими, моральними і фізіологічними обмеженнями, однак потребує нестандартності у розв'язуванні різного роду завдань. Від лідера-військовослужбовця вимагають глибокі професійні знання, відповідний рівень зрілості, ініціативності та творчості, моральної стійкості. Військова освіта формує необхідний багаж знань і навичок, характер, цінності.

Сьогодні, у боротьбі українського народу за власну гідність і недоторканість кордонів української держави, особливо важливим є формування лідерських якостей, які надають змогу курсантам у майбутньому професійно діяти у реальних умовах військової діяльності.

Різні аспекти досліджуваного питання були у полі зору українських науковців. Зокрема, О. Зарічанський та О. Голуб проаналізували психологічні аспекти формування лідерських

якостей майбутніх офіцерів-лідерів у процесі професійної підготовки. Науковці І. Бурлакова, І. Остапенко, О. Герасимчук, О. Шевяков, О. Чередніченко висвітлили основні аспекти розвитку лідерських якостей військовослужбовців. О. Бойко вважає що лідером може стати людина, здатна до адаптації своєї особистості в інтересах досягнення спільних цілей на основі відповідних моральних цінностей. Колектив О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська, О. Копаниця, М. Герасименко, В. Ткаченко відібрали психодіагностичні методики для комплексного проведення діагностики лідерських якостей у курсантів. А. Бабич та К. Яндола визначили специфіку формування психологічної стійкості курсантів військових навчальних закладів. Д. Макух та Г. Андерсон комплексно розглянули процес формування професійної ідентичності в курсантів протягом навчання у вищих військових навчальних закладах. А. Головна визначив роль системи мотивації в загальній структурі підготовки та військової діяльності.

Метою статті є огляд особливостей та психологічних механізмів формування лідерських якостей у курсантів вищих військових навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Лідерські якості являють собою особистісні якості, які у певному середовищі забезпечують ефективне лідерство особистості. Не існує універсального набору лідерських якостей. Успішне становлення представника групи як лідера залежить від його здатності проявити необхідні якості, вміння й навички у відповідній ситуації. Лідерські якості передбачають наявність комплексу знань, умінь і навичок, які відповідають військовій сфері та визначаються особливостями здійснення військової діяльності у період навчально-виховного процесу [11, с. 18].

Серед психологічних особливостей особистості лідера виділяють творчий підхід до розв'язання проблеми, комунікативна гнучкість, соціальний інтелект, емоційний інтелект, гнучкість мислення, високий рівень мотивації та освіченості. Стан сформованості умінь і навичок залежить від перерахованих психологічних особливостей, а на розвиток їх значною мірою впливає соціальне оточення особистості протягом її життя [9, с. 111–112].

Лідерські якості курсанта можна розглядати як сукупність особистісних якостей, необхідних для набуття «твердих» і «м'яких» навичок, які в майбутньому зможуть впливати на членів команди для досягнення спільних цілей (при мирному виконанні завдань в особливих умовах) [1, с. 10].

Характеристика складових лідерських якостей курсанта подається наступним чином:

- Індивідуальний компонент характеризується складними організаційними та комунікативними здібностями, здатними інтегрувати командну діяльність групи;
- Професійний управлінський компонент втілює в собі мотивації та ціннісні орієнтації, які забезпечують успішність й ефективність майбутньої лідерської діяльності курсанта;
- Командний компонент виражає систему здібностей прийняття рішень, які встановлюють цілі та завдання для керівництва діяльністю всього колективу курсантів [6, с. 21].

У психологічній структурі лідерських якостей сержантів та офіцерів виділяють основні компоненти, які зображені на рис. 1.

Ефективність індивідуального лідерства залежить від розміру, стабільності, якісного складу членів групи та їхніх думок і переконань. Насправді людина може проявити свій лідерський потенціал, якщо має певні переваги

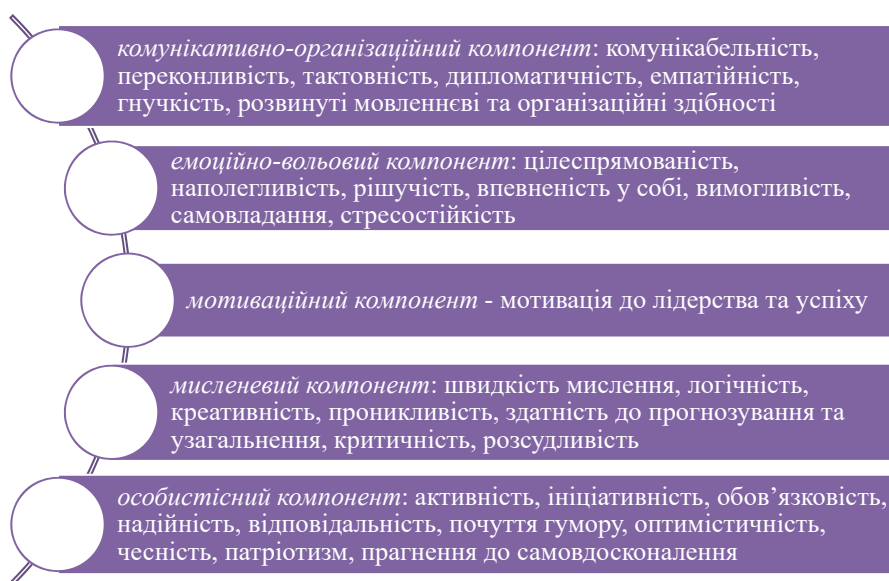

Рис. 1. Психологічна структура лідерських якостей курсантів

в інтелекті порівняно з іншими членами групи. Щоб отримати перевагу над іншими, людина повинна володіти набором здібностей і навичок, які дозволять їй зайняти лідерську позицію в групі.

Лідером групи може бути лише той, хто здатний ефективно вирішувати групові проблеми та завдання, і володіє важливими особистісними рисами для цієї групи. Лідер відповідає цінностям, які є притаманними конкретному колективу. Як вважають автори [11, с. 32], лідер є своєрідним дзеркалом групи: лідер виникає в конкретній групі, і якою є група, таким же є й лідер. Людина, що займає роль лідера в одній групі, не обов'язково стане лідером в іншій, оскільки кожна група має свої особливості, цінності та вимоги до лідера.

Формування лідерських якостей містить такі взаємопов'язані блоки (рис. 2) [5, с. 162].

Розвиток у курсантів здатності до виконання лідерської ролі має розглядатись як напрямок роботи, що потребує відповідної організаційного та кадрового забезпечення.

Виділяють три основні складові психолого-педагогічного супроводу вдосконалення лідерських якостей у курсантів:

1) при відборі слухачів для навчання враховувати попередні прояви особистих якостей, що визначають потенціал для успішного виконання керівних функцій у майбутньому;

2) використовувати психологічні засоби для цілеспрямованого розвитку необхідних лідерських якостей;

3) створювати спеціальні умови для розвитку лідерських якостей курсантів під час службово-професійної підготовки, у тому числі регулярного виконання командних завдань і обов'язків, пов'язаних з обов'язками інших курсантів (рис. 3) [11, с. 23].

Вагомим є усвідомлення курсантами власної ролі у системі військової служби, формування стійкої ідентичності. У кілька етапів

відбувається формування професійної ідентичності курсантів, зокрема: 1 – становлення професійної самосвідомості (усвідомлення себе як майбутнього військовослужбовця); 2 – закріплення професійної ідентичності (поглиблення свого розуміння професії, розвиток та інтеграція професійних навичок у свою особистість [8, с. 10].

Процес формування і розвитку лідерських якостей та загального самовдосконалення особистості у курсантів вищих військових навчальних закладів являє собою цілий комплекс психологічно-педагогічних ситуацій [6, с. 20]. Фахова підготовка передбачає пов'язаність накопичення теоретичного арсеналу знань з практичною реалізацією курсантами. Акцент на лідерських якостях можливий при виділенні компонентів змісту знань з різних дисциплін. Зміст спеціалізованих предметів дозволяє учасникам здобувати знання, розвивати вміння та навички та сприяти їхній майбутній діяльності як лідерів [5, с. 163–164].

Ціннісно-мотиваційна сфера фахівця є інтегративною сферою психіки, враховуючи професійну свідомість та самосвідомість, зміст яких відображає комплекс цінностей і мотивацій професійного буття у здійсненні військової діяльності. Професійні цінності безпосередньо відображають ціннісні орієнтації професії, формують відповідні потреби й визначають аксіологічні принципи. Статичне психосоціальне та духовне становлення майбутніх офіцерів відображає накопичений військово-професійний досвід військовослужбовців даної країни. Цінності та ціннісні орієнтації формують військові ідеали, допомагають курсантів знаходити власну думку, мати власну оцінювальну думку, розвивати лідерські якості [12, с. 212].

Розвиток лідерських якостей курсантів відображає зміни в системі психологічних якостей особистості завдяки новим умовам та ситуаціям. Одним із внутрішніх чинників активності

Рис. 2. Формування лідерських якостей

Рис. 3. Основні складові психолого-педагогічного забезпечення розвитку лідерських якостей у курсантів

особистості виступає мотивація до розвитку лідерських якостей. Мотивація до здійснення військової служби охоплює внутрішні мотиви (особисті цілі, інтереси, прагнення до само-реалізації) та зовнішні стимули (матеріальні блага, визнання, кар'єрне зростання). Підтримка мотивації курсантів через різноманітні заходи, проведення конкурсів та нагороджень допомагає їм активніше розвивати свої лідерські якості й відданість своїй професії.

Сукупність методів – мотивації, стимулювання, примусу – є комплексом концепцій і заходів, які спрямовані на курсанта, що сприяють професійному розвитку з огляду на індивідуальні потреби кожного. Протилежно мотивації, до більш зовнішнього впливу на курсанта належать поняття «стимулювання» і «примус». Тобто мотивація належить до категорії внутрішніх бажань діяти, а стимулювання і примус здійснюються завдяки зовнішньому впливу. Однак кінцевою метою цих методів є досягнення якісного результату та ефективного розвитку [4, с. 98–99].

Однією з ключових психологічних механізмів розвитку лідерських якостей є саморозвиток особистості курсанта, зокрема, вміння самоаналізу та самокритики, саморефлексії, самокерування та самовдосконалення. Саморозвиток особистості відображає постійний розвиток навичок, збагачення знань, вдосконалення рис характеру. За допомогою постійного самоаналізу, курсант здатен аналізувати свої сильні та слабкі сторони, знаходити шляхи подальшого вдосконалення.

До основних факторів розвитку лідерських якостей через саморозвиток особистості належать: здатність до саморефлексії (здатність аналізувати власні дії та поведінку, необхідні кроки для досягнення бажаного результату); здатність до самовдосконалення (готовність працювати над своїми недоліками та здібностями для покращення своїх лідерських якостей); навички комунікації (ефективне спілкування зі колегами, підлеглими та іншими); здатність до прийняття рішень (здатність оперативно та ефективно приймати рішення, нести відповідальність за них); емоційна стійкість (здатність керувати своїми емоціями та контролювати їх вплив на прийняття рішень та оточення); здатність до мотивації (мотивування команди досягати спільної мети, підтримувати їх зацікавленість у результаті); навички управління (здатність до ефективного управління ресурсами, часом та бюджетом).

Морально-психологічна підготовка сприяє стійкості до негативних зовнішніх факторів. Важливо розвивати психологічну стійкість за будь-яких умов і під впливом психологічно травмуючого середовища, а також забезпечувати необхідний психологічний стан та психологічну згуртованість при виконанні різних

видів діяльності. Психологічна (sci-conf.com.ua) підготовка курсантів у вищих військових навчальних закладах здійснюється через різноманітні навчальні курси (тактико-спеціальна підготовка, вогнева підготовка, фізична підготовка, бойова підготовка) і підтримується суворою дисципліною та колективною відповідальністю. Своєю чергою, колективна відповідальність допомагає створити позитивну атмосферу та співпрацю між військовослужбовцями підрозділу. Це підтвердили й психологи: прояви нестатутних взаємовідносин можуть призвести до певних психічних розладів і порушити їхню стійкість [2, с. 357].

Для розвитку лідерських якостей моделюються реалістичні образи та тактики подій і можливих ситуацій, підготовка курсантів у непередбачуваних обставинах, складних природно-кліматичних умовах; створення психологічних та фізичних перенавантажень, характерних для реальних подій життя; розвиток індивідуальних можливостей у подоланні стресових чинників завдяки прийомам психологічної саморегуляції. Важливим для лідера є володіння психологічними засобами відновлення організму після екстремальної ситуації. До прикладу, психологічне інформування про можливі негативні наслідки службової діяльності, участь у тренінгах з саморегулювання та інтенсивного спілкування, релаксації тощо. Серед основних методів варто згадати різні види групових дискусій, ігри (дидактичні, ситуаційно-рольові, творчі, організаційно-діяльні тощо), вербальні і невербальні техніки, методи тілесно-орієнтованої психотерапії.

Таким чином, специфічні умови військового середовища та вимоги до успішної діяльності курсантів зумовлюють важливість цілеспрямованого формування у них лідерських якостей.

Висновки. Для військової сфери характерний загальний психологічний стан колективу з такими принципами як єдиноначальності, чіткої субординації, відповідальності, патріотизму, відданості присязі тощо. Розвиток лідерських якостей як складової професійної готовності курсанта включає компоненти: особистісний, професійно-управлінський, командно-лідерський. Завдяки роботі з мотивацією, самоприйняття та саморозвитком, курсанти можуть розвивати лідерські якості, покращити свою здатність викликати довіру, сприяти командній роботі та орієнтуватися в складнощах сучасних змін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабич А., Яндола К. Оцінка лідерських якостей курсантів. *Наукові записки педагогічного факультету*. 2021. № 49. С. 7–15. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2021-49-01>
2. Байрак К. С., Тимофєєв В. П. Підвищення рівня психологічної стійкості курсантів навчальних

закладів із специфічними умовами навчання (під час занять з вогневої та тактико-спеціальної підготовки). *The 15th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects"*. Tokyo, Japan. 2022. С. 355–360.

3. Бойко О. В. Організаційні умови впровадження методики формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів у вищих військових закладах освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69 (2). С. 31–37. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-2.5>

4. Головня А. Формування системи мотивації офіцерського складу національної гвардії України до професійного розвитку. *Честь і закон*. 2023. № 2 (85). С. 97–102.

5. Журавльов В. В., Мірошніченко В. І. Особливості формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 81. С. 162–166. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.30>

6. Зарічанський О., Голуб О. Психологічні аспекти формування лідерських якостей у професійній підготовці майбутніх офіцерів-лідерів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. № 47(3(47)).

С. 19–22. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.19-22>

7. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: Методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

8. Макух Д.Д., Андерсон Г. Формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. № 7. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12570936>

9. Мітлоц А. В., Маляко В. О., Бажанюк В. С. Психологічні особливості лідерської обдарованості: концепції, діагностика, тренінги : монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 290 с.

10. Психологія військового лідерства: навч. посіб. / І.А. Бурлакова, І.С. Остапенко, О.А. Герасимчук, О.В. Шевяков, О.М. Чередніченко. Житомир: Житомирська політехніка, 2023. 159 с.

11. Психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів: методичний посібник / Н. А. Агаєв, О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська, М. В. Герасименко, В. В. Ткаченко. Київ: «Центр учбової літератури», 2024. 208 с.

12. Ягупов В. Ціннісно-мотиваційний компонент професійної компетентності фахівців: методологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 70(6). С. 207–219. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-207-219>